

LJUDEVIT GAJ I VUK ST. KARADŽIĆ

Miodrag Popović, Beograd

Međusobno kulturno i književno približavanje Slovena u Austriji započelo je znatno pre prvog Gajevog i Vukovog susreta u Beču 1833. godine. Nastalo u okviru tadašnje slovenske solidarnosti, na jednoj strani kao otpor pangermanističkoj i panmađarskoj duhovnoj i političkoj eskalaciji, a na drugoj kao izraz demokratskih kretanja među samim Slovenima, njihovo kulturno povezivanje istovremeno je izražavalo i težnju napredne inteligencije za prevazilaženjem konfesionalne ograničenosti i regionalne konzervativnosti. Međusobno književno približavanje jezički srodnih Srba i Hrvata, kome će u mnogome doprineti V. Karadžić i Lj. Gaj, u stvari je bilo samo jedan oblik izrazito progresivnog procesa, koji je vodio uključivanju u moderne tokove evropske misli.

Istorijski susret Lj. Gaja i V. Karadžića u Beču 1833. godine pada u vreme kada je četrdesetšestogodišnji Vuk bio već poznat širom slovenstva kao pisac koji se bori za nove, demokratske tokove u srpskoj književnosti. Ime Vuka Karadžića bilo je poznato Lj. Gaju znatno pre susreta: šest godina ranije, 1827 — u vreme Gajevog đakovanja u Gracu, njegov tadašnji prijatelj Srbin Mojsije Baltić upoznao je Gaja s Vukovim delom. »Blagi ovaj i smjerni rodoljub«, piše docnije Gaj o Baltiću, »ima mnogo zasluga u razviću znanja i značaja svih onih koji su ga okružavali. On meni prvi otkri nutrenju vrijednost čistoće narodnoga jezika, koji je jedini dostojan općega imena ilirskoga. Trudom njegovim ja, kako rođen Zagorac, naučih poznavati azbuku i valjanim izgovorom izgovarati čist jezik. S njim prvim čitah narodne pjesme srpske, po Vuku na svijet izdane, te dokučih i osjetih neprocijenjivost njihovu«.

Gajevo mladalačko oduševljenje za Vukovo delo — 1827. Gaju je bilo osamnaest godina — nesumnjivo je uticalo na njegovo duhovno stasavanje. Međutim, oduševljenje za V. Karadžića i narodne pjesme bilo je samo jedna epizoda u Gajevom kulturnom i idejnom razvitku. U toku šest godina koje su ga delile od susreta s Vukom, Gaj je rado prihvatao ideje i drugih slovenskih pisaca, Pavla Šafarika, na primer. Opštepoznat je uticaj Jana Kolarica i njegove ideje o slovenskoj uzajamnosti na mladog Lj. Gaja za vreme njegovog školovanja u Pešti. U razmaku od šest godina između ranog oduševljenja Vukovim delom i susreta s Vukom, od đaka koji se ushićivao ćirilicom i štokavskim jezikom, Gaj je postao ideolog hrvatskog narodnog otpora mađarizaciji. Njego-

va knjiga iz 1830. »Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja, poleg mudroljubneh, narodneh i prigospodarneh temeljov i zrokov«, koja predstavlja značajan datum u buđenju hrvatske kulturne svesti, nije bila napisana pod uticajem Vukovih ideja: u njoj se Gaj ne zalaže za štokavski jezik niti mu Vukova azbuka služi kao osnova za reformu latinice. Očigledno, Gaj je već 1830. u znatnoj meri samostalna ličnost, čija je misao pre svega izraz konkretnih kulturnih i nacionalno političkih potreba Hrvata.

Po dolasku iz Pešte u Zagreb Gaj će još više ispoljiti samostalnost. Upoznajući domaće prilike, on će se emancipovati ne samo od Vukovih no i od Kolarovih ideja: umesto slovenske uzajamnosti, zajedno sa drugim hrvatskim rodoljubima, založiće se za nacionalno i kulturno jedinstvo svih Južnih Slovena. Početkom 1833, na skupu u Vukotinovićevom domu, na kome je mladi Gaj nesumnjivo imao vodeću ulogu, biće donet zaključak da se na »bazi rimskog geografičnog i također tada etnografičnog imena za sve narode Južnih Slovenah uvede dijalekat štokavski pod imenom ilirskim s Gajevim pravopisom kako bi se narod hrvatski, slovenski, srpski i bugarski na liberalnom temelju političke slobode i neodvisnosti u okviru imena ilirskog ujedinili nastajao« (citirano po knjizi Јосип Хорват: »Људевит Гај«, str. 64—65). Iz ovog zaključka nastaće docnije Gajev program, odnosno ilirski pokret. (Iste godine Derkos će u delu »Genius patriae« tražiti zajednički književni jezik Južnih Slovena, ali ne za sve Južne Slovane, već samo za one u Monarhiji).

Za Gaja je karakteristično da se on ni pre ni posle ovog zaključka ne odriče Hrvatstva. Stvarajući 1832. godine prvu redakciju svoje himne »Horvatov sloga i sjedinjenje«, on u nju unosi stihove:

V kolu jesu vsi Horvati
Stare deržave,
Staroj slavi verni svati
S Like, Kerbave,
Krajnci, Štajer, Gorotanci
I Slavonija,
Skup Bošnjaci, Istrijanci
Ter Dalmacija.

Gajevo kolo očigledno je velikohrvatsko. Konačnu, ilirsku verziju iste pesme, u kojoj se u kolu javljaju i Srbi — umesto »Skup Bošnjaci, Istrijanci ter Dalmacija« unosi »Bosna, *Serblji*, Istrijanci ter Dalmacija« — objaviće u »Danici« 1835. Iako ova činjenica na prvi pogled sugerise misao da je Srbe uveo u bratsko kolo posle razgovora s Vukom Karadžićem 1833, takav zaključak teško se može prihvatiti. Vuk nikada nije insistirao na nacionalnom i duhovnom jedinstvu svih Južnih Slovena, niti je Južne Slovane smatrao ilirima. Njemu je, doduše, bila bliska misao o kulturnom i jezičkom jedinstvu Srba i Hrvata, ali ne i ideja o književno-jezičkom zajedništvu sa Slovencima.

Za razliku od đaka koji se 1827. ushićivao narodnom poezijom, prilikom susreta s Vukom 1833. Gaj se osećao kao vođa hrvatskog narodnog pokreta, koji se uveliko stvarao na čelu sa njim. Fascinirani hipnotičkom moći Gajevog govorničkog dara, njegovi saradnici nazivaju ga »vitez vo duhu«, a on sam oseća se kao budući nacionalni mesija. Dolazeći 1833. u Beč, Gaj već ima mesijanski

cilj: audijenciju kod cara radi pokretanja zagrebačkog književnog lista i novina na narodnom jeziku.

Gajeve tadašnje posete Vuku bile su samo uzgredne. Ali, ni one nisu imale privatan karakter, već su bile izraz opštih simpatija zagrebačkih rodoljuba prema Vukovom delu, a naročito prema ustaničkoj Srbiji. Derkosova knjiga »Genius patriae« najbolje svedoči kako su mladi Hrvati gledali na Srbiju: »Uzmi za primer, ako hoćeš Srbiju . . ., koja je toliko stoljeća bila pod nesnosnim jarmom despotizma, te se činilo da je gotovo svu dušu za uvek izgubila za predragu slobodu i za njene predivne posledice; kad je zbacila jaram sa sebe . . . ova Srbija . . . za kratko vreme postiže tako znatan napredak u kulturi svoga jezika da iza tri druga bratska jezika, češkog, poljskog i ruskog, jedva kome ustupa prvenstvo«. Dajući otpor kulturnim, nacionalnim i društvenim prilikama u feudalnoj Austriji, zagrebačka demokratska omladina, čak i ona u sjemeništu, želela je već tada »sa Serbljem sjediniti se«.

Izjašnjavajući se za jedinstvenu ilirsku, odnosno južnoslovensku narodnost, mnogi iliri, Stanko Vraz na primer, a još više oni iz Slavonije i Bosne: I. Brlić, V. Babukić, M. Topalović, G. Martić i drugi ne osjećaju jasno granice između Srba i Hrvata. Ljubav prema Vuku i ustaničkoj Srbiji dovodi kod njih do neke vrste poistovećivanja. Vrazovi redovi o Vukovoj zbirci lirskih narodnih pesama, na primer, puni su oduševljenja. (»Čitah ju jutrom i večerom; metah noćju pod uzglavlje kanoti kakova zadržana djevojka list od svoga ljubavnika«). U pismu Vuku 1839. Vraz bez okolišenja piše: »Ja Vas smatram kao učitelja moga; Vaše knjige kao uzore, polag kojih sam se trsio izobraziti se«. Iz jedne Vukove zabeleške iz 1841. vidimo da se na spisku Vuku bliskih prijatelja, od ilira, pored Vrazovog, nalazi i ime ilirskog pesnika Ivana Mažuranića. M. Topalović, I. Brlić, F. Kurelac, S. Pejaković također govore o Vuku sa oduševljenjem, nekritički. Njima je Vuk jedini, neprikosnoveni uzor.

Sa Gajem, reklo bi se, slučaj je nešto drugačiji. Kao ideolog ilirske narodnosti i zagovarač zajedničkog jezika i književnosti Južnih Slovena, i on, kao i drugi razumljivo, ceni ustaničku Srbiju i srpsku narodnu poeziju, ali nema idolopoklonički odnos prema Vukovoj ličnosti. Dok se drugi ushićuju Vukom i oko 1848. vide u njemu neprikosnovenu slovensku veličinu, Gaj već 1833, neposredno posle susreta s J. Kopitarem i V. Karadžićem, pominje ih samo usput: u pismu D. Rakovcu, mirno, bez posebnog ushita i razumevanja za njihove ideje, Gaj piše: »Ja se ovde z-naj bolje mi Horvatami zhađam, nekoliko put bi tulikajše pri Kopitaru, i pri Vuku Stefanoviću. Kada vu domovinu povernem se, njih stanovito z-tak vugodnemi glasi razvedril budem, da oni vu svojem upanju, gledeč na domovinu, zevsemi utverđeni budu.«

Kao čovek koji ima vlastite ideje i vlastitu nacionalno političku viziju, Gaj 1833. manje misli na Vuka i Kopitara a više na odobrenje novina, koje će biti glasilo njegovog, Gajevog, a ne Kopitarevog i Vukovog pokreta. Vukovo delo—pesme i narodni štokavski jezik — interesuje ga samo onoliko koliko se uključuje u koncepciju buduće ilirske književnosti. U interesu te književnosti Gajeva »Danica« će se već u prvim brojevima založiti »da i drugi učeni domoroci, vekivečne slave vrednu peldu gospodina Dr.-a Vuka Stef. Karadžića nasleđujući, u gornjoj također i srednjoj Iliriji što berže sve naravsko-narodne pjesme marljivo saberu i takvim načinom za prosvjetno potomstvo od propasti

sačuvaju«. Ali ni ona neće posebno glorifikovati Vukovu ličnost. Već tokom prve, 1835. godine, »Danica« će postepeno, umesto kajkavskog, uvoditi štokavsko narečje. Ali, ni tom prilikom, neće biti pominjan Vuk niti će njegovo delo biti isticano kao uzor novog književnog jezika. Bilo je u svemu tome svakako i taktičkih obzira prema zagrebačkoj sredini, naročito prema kleru koji se teško odvajao od kajkavštine. Ali svakako i Gajeve želje da uvođenje štokavskog narečja kao budućeg hrvatskog književnog jezika prikaže kao spontan i autohton proces koji odgovara domaćim kulturnim potrebama.

Mora se priznati da između štokavskog jezika u Gajevoj »Danici« i Vukovog, naročito onog kojim je pisao do 1835, postoji očigledna razlika. Na početku svoga rada, Vuk se čvrsto držao narodnog jezika svoga kraja, hercegovačkog narečja, kao osnove budućeg književnog jezika. U »Srpski rječnik« 1818. unosi isključivo reči iz Jadrana. Sredinom tridesetih, a naročito četrdesetih godina, u doba kontakta s ilirima, dolazi do izvesnih pomeranja u Vukovim shvatanjima o srpskom književnom jeziku: on više ne insistira na hercegovačkom, već na jugozapadnom, bosansko-dubrovačkom narečju. Pod uticajem dubrovačke književnosti, koju će upoznati preko ilira, umesto hercegovačkog *đevojka* i *čerati* pišaće *djevojka* i *tjerati*. Prihvativši istovremeno i ideju o sintetičnom književnom jeziku, za koju su se pre njega zalagali Pavle Šafarik i Ljudevit Gaj, Vuk će u »Srpski rječnik« iz 1852. uneti reči iz svih srpskih i hrvatskih krajeva, ne samo štokavske nego čak i neke čakavske i kajkavske. Ali, i pored toga, jezik kojim on piše, po nekim osobinama, razlikovaće se od štokavskog jezika »Danice ilirske«.

Prilikom prvog susreta između Vuka i Gaja u Beču verovatno su manje došle do izraza razlike u jeziku a više neka druga pitanja. Vuk Karadžić delio je u celini Kopitarevo mišljenje o tri južnoslovenska naroda čije dimenzije određuju tri posebna jezika (Slovenci-kajkavci; Hrvati-čakavci; Srbi-štokavci). Gaju je međutim ovakvo shvatanje, po kome bi on, kao kajkavac, bio Slovenac, bilo neprihvatljivo. Do razlika u gledištima moralo je doći i zato što ni Vuk ni Gaj 1833. nisu imali tačnu naučnu predstavu o jezičkim i etničkim prilikama kod Južnih Slovena. Vuku, na primer, nije bilo jasno dokle se prostiru Srbi. Odmah po dolasku u Beč, on će u predgovoru »Maloj prostonarodnoj slaveno-serbskoj pjesnarici« napisati kako podjednako voli sav srpski narod od Crnog do Jadranskog mora, a četiri godine docnije reći će u predgovoru rečnika da Srbi žive u prostoru između Timoka i Jadranskog mora. Dvadesetih i tridesetih godina Vuk će pod pojmom Srbi obuhvatiti i muhamedance u Bosni i Hercegovini, kao i katolike u Slavoniji, vojnoj granici, Dalmaciji i Istri.

Vukova kolebanja odgovarala su duhu vremena, odnosno razdoblju u kome se stvarala moderna nacionalna svest. Ona je u većini južnoslovenskih pokrajina bila tek u nastanku. Na području koje je Vuk određivao kao srpsko živelo je etnički srodno stanovništvo, razjedinjeno državnim granicama i verama, ali vezano istim jezikom. »Ko ne zna,« pisao je Dositej u pismu Haralampiju 1783, »da žitelji crnogorski, dalmatinski, hercegovački, bosanski, serbijanski, horvatski (krome muža), slavonijski, sremski, bački, i banatski, osim Vlaa, jednim istim jezikom govore? ... razumevam koliko pripadnike grčke crkve toliko i latinske sledovatelje ne isključavajuć ni same Turke, budući da zakon i vera može se promeniti, a rod i jezik nikada«.

Dok je u Srbiji i u Južnoj Ugarskoj uglavnom bila obavljena nacionalno-politička kristalizacija, sličan proces kod Hrvata, naročito u Slavoniji i Dalmaciji, tek je počinjao. Neki među Hrvatima, na primer Vukov prijatelj Ignjat Brlić, koji je 1833. svoju gramatiku nazvao ilirskom, videli su svoj put u utapanju u Srbe.

Više u svesti pojedinaca no u realnosti, u prvoj polovini XIX veka postojale su dve mogućnosti u razvitku etnički srodnog sveta između Timoka i Jadranskog mora: kristalizacija u posebne nacije oslanjanjem na različite državno-istorijske tradicije i druge individualne osobenosti, ili postepeno stapanje u jedinstvenu naciju na bazi zajedničkog jezika, narodne poezije i opšte duhovne srodnosti. Vuk je više naginjao drugom putu; postepenom stapanju u jedno. Mladi hrvatski rodoljubi iliri, okupljeni oko Ljudevita Gaja, takođe su težili sličnom cilju. Ali između njih i Vuka bilo je i razlike.

Dolazeći iz sredine koja je nacionalnu svest potvrdila ustankom protiv Turaka i već uveliko stvarala vlastitu državnost, Vuk nikako nije mogao da se odrekne srpskog imena. Naprotiv, kao ideolog demokratskog nacionalizma u narodu čije međe još nisu bile jasno označene, nastojao je da srpsko ime što više proširi, te njime obuhvati i Hrvate. »... Njih je teško nagovoriti da priznaju da su Srbi«, vajka se on u pismu Justinu Mihajloviću 1836, »a mi bismo ludi bili kad bismo pristali na to da ostavimo naše slavno ime i da primimo drugo mrtvo [ilirsko]... koje danas u sebi ništa ne znači«.

Po Vukovom mišljenju, jedinstvo je bilo moguće samo kao dalje nacionalno okupljanje oko kulturnog i nacionalno-oslobodilačkog pokreta koji je već započeo kod Srba, tj. kao postepeno ostvarivanje šire jugoslovenske nacionalnosti pod srpskim imenom. »Samo da je Šokce dotle dovesti«, kaže on u pismu Mušickom 1833, »da reknu da su Srbi i da prime naša slova, a neka veruju što im drago (i Nemaca i Mađara ima od tri zakona, pa su opet jedan narod)«.

Gaj i iliri tražili su rešenja koja su više odgovarala njihovim prilikama. Odričući se svog narodnog imena Hrvat, oni su kao zajedničko, srpsko i hrvatsko, uzeli ime »ilir«. Konceptija ilira zahvatala je širi etnički i geografski prostor nego Vukova. Dok je Vuk, oslanjajući se uglavnom na filološka istraživanja, kao narodnu celinu tretirao samo štokavce, Gaj je imenom *iliri* obuhvatio i sve čakavce i kajkavce, ubrajajući među poslednje i Slovence. U programu za izdavanje novina krajem 1834., on se obratio »svetloj i prepoštovanoj gospodi svakoga stališa i reda slavnoga naroda slavenskoga vo južnih stranah kakoti Horvatom, Slavoncem, Dalmatinom, Srbijem, Kranjcem, Štajercem, Korušcem, Bošnjakom, ter ostalim Slovcem, vsem zadnjič (konačno) roda našega u jeziku ljubiteljem i zavetnikom.«

I Vuk i Gaj išli su ka istom cilju, ka jedinstvu, ali su im već polazne pozicije bile različite. Vukova namera je bila da proširi obim nacije prema zapadu kako bi se u svom demokratskom otporu konzervativnom srpskom građanstvu u Ugarskoj mogao osloniti i na zapadne srpskohrvatske krajeve i njihovu kulturnu tradiciju. Gaj, pak, verovao je da će stapanje Srba i Hrvata u jedinstvenu ilirsku naciju sprečiti dalju mađarizaciju Hrvata i omogućiti nesmetan ekonomski i politički razvitak hrvatskog građanstva.

Međutim, uprkos razlikama u gledanju na dalji tok nacionalne kristalizacije među Južnim Slovenima, idejne srodnosti između Vuka Karadžića i Ljude-

vita Gaja, kao i njihove međusobne veze, bile su bliže nego što to na prvi pogled izgleda. Gajeći i razvijajući ono što nas spaja, Gaj i Vuk, u osnovi, pod različitim imenima, ilirskim i srpskim, stvarali su kulturno i duhovno jedinstvo kako bi Srbi i Hrvati snažnije zakoračili u evropsku kulturu i brže izvojevali politička prava i nacionalne slobode. Njih je među sobom vezivala ne samo srodnost ideja nego i lična poznanstva, kao i česti međusobni kontakti.

U januaru 1835. u Zagrebu će se pojaviti Gajev književni list. On će se, ne slučajno, zvati isto kao i Vukov almanah — »Danica«, najpre horvatsko-dalmatinska, a potom ilirska. Neće mnogo potrajati a u Gajevom listu, umesto ranije kajkavštine, ovladaće štokavština, dijalekt kojim je govorila većina »ilirskog« naroda: Srbija, Bosna, Hercegovina, Crna Gora, deo Dalmacije, vojna granica, Slavonija, Srbi u Ugarskoj. U minulim stoljećima na njemu su pisali dubrovački, bosanski i neki dalmatinski pisci. Na njemu je bila ispevana i epska narodna poezija.

Na čelu sa Gajem iliri iz civilne Hrvatske, kajkavci, svesno su žrtvovali jezik kojim su njihovi preci Hrvati ne samo govorili no i pisali. Bogata dubrovačka književnost na štokavskom narečju, rasprostranjenost štokavštine na hrvatskom etničkom području, srpskohrvatska narodna poezija, filološke teorije Jana Kolarica i Pavla Šafarika o jedinstvenom južnoslavenskom jeziku, a pre svega želja za jedinstvom sa Srbima, uticali su na Gaja i druge kajkavce da se opredele za zajednički srpski i hrvatski jezik.

Sa stranica »Danice« često će se čuti glasovi u prilog jedinstvu. Već prve godine izlaženja ona će doneti hvalospev narodnoj poeziji. »Svi učeni pjesnici«, stoji u 45. broju za 1835, »i jezikoslovci Europe, kojim ove naše pesme znane jesu, ne mogu se dosta i dovoljno načuditi njihovoj izvornosti i krasoti«. U »Danici« će se pojaviti i Vukove pesme iz lajpciškog izdanja: »Marko ukida svadbarninu«, »Marko i Musa Kesedžija«, »Kosovka Djevojka«, »Zidanje Skadra«, »Mali Radojica«, »Hasanaginica« i druge. U Srpkinji Kosovki Djevojci iliri će prepoznati svoju sestru.

Godine 1840. »Danica« će doneti i Vukov oglas za novo izdanje narodnih pesama. Oglas će biti, s Vukovom dozvolom, štampan hrvatskim pravopisom u ilirskoj jezičkoj redakciji pod punim Vukovim potpisom. »Za Slavene rimskog zakona«, piše u ćirilskoj redakciji oglasa, »kako za našu braću ilirsku tako i za ostale rođene na severu i zapadu, priložiće se u početku ove prve knjige tablica, po kojoj će svaki do ručka moći naučiti čitati [ćirilicu], još pravije da rečem, odmah čitati početi«. Godine 1840. ilirska »Danica« će preštamovati iz Vukove »Danice« »Prvu godinu vojevanja na daije«, a naredne godine, iz istog almanaha i »Drugu godinu vojevanja na daije«.

U toku ove saradnje Vuk Karadžić će se i lično susretati sa Lj. Gajem. U proljeće 1837. on i Gaj ponovo će se sresti u Beču. Tom prilikom Gaj će se preko Vuka upoznati i s Njegošem. Crnogorski vladika i vođa ilirskog pokreta krojiće te godine u carskoj Vijeni planove za oslobođenje svih Južnih Slovena od Turaka uz podršku Rusije. U ovu stvar svakako je bio upućen i Vuk Karadžić, za koga policijski izveštaji tvrde da je tog proleća bio stalno u Njegoševom društvu.

Iako je Vuk, i pored povremenih susreta s Gajem i ilirima stajao po strani od ilirskog pokreta, zalaganje Ljudevita Gaja za književno-jezičko jedinstvo

Južnih Slovena moralo je delovati i na njega. Tim pre što je Gaj počeo da biva popularan i kod Srba. »Ded probudite se i Vi malo jače«, piše Vuku njegov prijatelj učitelj Vladislavljević iz Trsta 1836. »i pogledajte šta radi Gaj u Zagrebu. Njegova »Danica« je dobra.

Misao o jezičkom jedinstvu Srba i Hrvata bila je bliska V. Karadžiću i ranije, pre pojave ilira. Knjiga dalmatinskog franjevca Andrije Kačića Miošića »Razgovor ugodni naroda slovinskoga«, koju Vuk čita u Srbiji, pre dolaska u Beč i poznanstva s Jernejem Kopitarem, sugerisala mu je već tada ideju o jezičkom jedinstvu naroda između Timoka i Jadranskog mora. U svojoj prvoj knjizi »Mala prstonarodna slaveno-serbska pjesnarica« Vuk već 1814. zna da se »po Hrvatskoj, po Bosni, po Hercegovini, po Crnoj Gori i po Srbiji do Valjeva i do Karanovca« govori »lijepo, bijelo, svijet, riječ, lijek«. Iste godine on će u »Pismenici serbskoga jezika« uvrstiti u podelu narodnog jezika na narečja i ikavsko narečje kojim govore katolici, tojest Hrvati u Slavoniji, a naredne godine u »Serbskoj narodnoj pjesnarici« napisao: »da sam sve napečatao hercegovački (n. p. đevojka, деца, viđeti i pr.), onda bi rekli Sremci (a osobito varošani i varoške): ta šta ovaj nama nameće horvatski jezik.« Radeći 1816. u manastiru Šišatovcu na rečniku narodnog govora svog kraja, Vuk u pismu moli Kopitara da mu iz Beča pošalje rečnike hrvatskih leksikografa Stulija, Jambrešića i Belostenca i iz njih prenosi u svoj rečnik sve one reči koje se čuju i u govoru tršćikih seljaka u Jadru u Srbiji. U daljem zajedničkom radu na rečniku u Beču 1816—1818. Vuk i Kopitar dolaze do uverenja o rasprostranjenosti štokavskog dijalekta i izvan čisto srpskih krajeva. »Na jugu Austriske Monarhije«, piše Kopitar u prikazu Vukovog »Srpskog rječnika« 1818. u bečkom listu »Oesterreichischer Beobachter«, »od kranjske granice počinjući do Kotora, preko Dalmacije, dalje u Hrvatskoj vojnoj granici tako i u provincijskoj Slavoniji i velikom delu Južne Mađarske i skoro na polovinu u severnoj Turskoj (Srbiji, Bosni, Hercegovini), živi jedna grana slovenskog naroda, čije se lepo narečje sad ilirskim, sad slovenskim, sad srpskim krsti. To je jezik od pet miliona ljudi, na kome je ispevana narodna poezija kakve retko gde ima.«

Imajući i sam ovakvo mišljenje, Vuk će se, i pre ilirskog pokreta, interesovati za prilike u Slavoniji, užoj Hrvatskoj i Dalmaciji i nastojati da se upozna sa piscima iz tih krajeva. Tako će u Beču već sredinom dvadesetih godina XIX veka prijateljevati s hrvatskim književnikom Grgom Čevapovićem, gvardijanom iz Slavonije. U pismu Vuk zove Čevapovića »naš dobri Grga«, a umni i rodoljubivi gvardijan »vrlo rado prima« kod sebe u samostan pisca na koga se drvljem i kamenjem baca pravoslavni mitropolit Stratimirović. Oslobođen konfesionalnih predrasuda — prilikom venčanja 1818. u katoličkoj crkvi u Beču u venčanicu je upisan kao »griech. kath.« —, Vuk prilikom svog puta po Slavoniji 1825. sklapa prijateljske odnose i sa drugim hrvatskim fratrima. Među njima je i upravnik đakovačke seminarije Adam Filipović. Poznato je i Vukovo rano, »predilirsko« prijateljstvo sa hrvatskim piscima iz Slavonije Ignjatom Brlićem, Matom Topalovićem, Kajom Adžićem. Zna se, također, da se na njegove prve knjige pretplaćuju Hrvati iz Zagreba, Senja, Splita, Dubrovnika. Vukov »Srpski rječnik« kupuju i franjevci i dominikanci.

Gajeva pojava samo je produbila već postojeća Vukova interesovanja i oživila njegova ranija saznanja o jezičkom jedinstvu Srba i Hrvata. Podstaknut opštim buđenjem hrvatske svesti među demokratskom omladinom, Vuk će 1838. doći u Hrvatsku. Putujući po njoj i vodeći razgovore sa ilirskim piscima, hteo je, između ostaloga, da proveri svoje i Kopitareve stavove iz 1818. godine. Da se i lično osvedoči da li se u Varaždinu, Zagrebu, Petrinji, Topuskom, Karlovcu, Plaškom, Senju, Otočcu, Gospiću, Udbini, Obrovcu, Zadru, Trogiru, Šibeniku, Skradinu, Splitu, Sinju, Imotskom, Vrliki, Kninu, mestima koje je ovom prilikom posetio, doista govori isti jezik kao i u Srbiji.

Na proputovanju kroz Zagreb sreo se sa svojim starim poznanikom Ljudevitom Gajem. Bili su zajedno na ručku kod grofa Janka Draškovića. Obedu su, pored Vuka i Gaja, prisustvovali ilirski prvaci Nikola Zdenčaj, Ljudevit Vukotinović, Antun Mažuranić i drugi. I u Zagrebu i drugde iliri su Vuka primali vrlo srdačno i bili mu svuda na ruci. Ali to ne znači da su njihov vođ Lj. Gaj i Vuk našli zajednički jezik. Naprotiv, izgleda da je baš u Zagrebu 1838. došlo do otvorenih razmimoilaženja. Držeći se svojih i Kopitarevih pogleda iz 1818, Vuk se na putu po Hrvatskoj interesovao samo za jezičko jedinstvo štokavaca, a ne i svih Južnih Slovena. Kako se vidi iz Vukovog pisma Kopitaru 1838, Gajeva teza o ilirskoj narodnosti učinila se Vuku neodrživa. »U Zagrebu, među ilirima«, piše on, »revnost velika, veća nego razum«.

Vuk se, sigurno, nije mogao složiti ni sa Gajevom mišlju o zajedničkom jeziku svih Južnih Slovena, dakle i Bugara i Slovenaca, već samo sa idejom o sintetičnom jeziku Srba i Hrvata koji će imati kao osnovu štokavsko narečje. Gajeva krilatica »Naša gramatika i naš rečnik je sva Ilirija« (»Danica 1836.«) biće Vuku, koji nije verovao u mogućnost zajedničkog jezika sa Slovencima i Bugarima, sasvim strana i neprihvatljiva.

Glavni spor između Vuka i Gaja, po svoj prilici, bio je oko imena ilir. Vuk nipošto nije hteo da se odrekne srpskog imena i srpske nacije. Pobuđen, verovatno i Vukovim otporom imenu ilir, Gaj će 1839, godinu dana posle susreta sa Vukom u Zagrebu, dati nešto elastičnije tumačenje južnoslavenskog narodnog jedinstva pod ilirskim imenom. »Srb neće nikad biti Hrvat, ili Kranjac«, piše on u »Danici«, »a ova dvojica kad nisu, nemogu nipošto biti Srblji . . . Namjera naša nije, posebna imena ukinuti, nego ih samo pod skupnim narodnim imenom sjediniti, jer su sa svakim posebnim imenom skopčani posebni događaji, koji sakupljeni čine dogodovštinu obćenite narodnosti ilirske«.

Idejna neslaganja obično dovode i do ličnih netrpeljivosti, te se otuda, možda, već prilikom susreta u Zagrebu 1838. javila izvesna surevnjivost između Gaja i Vuka: dve godine docnije, u pismu Stanku Vrazu, Vuk pozdravlja sve zagrebačke ilire, »g. g. Mažuraniće, Rakovca, Babukića, Užarevića, ako gdje vidite i Ožegovića i Vukotinovića i ostale prijatelje i poznanike (ne zaboravite g. doktora Demetra«), a Ljudevita Gaja, vođu ilirskog pokreta i ne pominje!

Putujući 1841. ponovo po Dalmaciji i Primorju u pratnji ruskog naučnika Nadeždina i ruskog carskog savetnika Knjaževića, Vuk će se i tom prilikom na samom putovanju u više navrata sresti s Ljudevitom Gajem i Antunom Mažuranićem. »Krenuvši se i mi i oni u jedan dan iz Senja«, piše Nadeždin, »mi smo se posle jednako sustizali, te mimoilazili, dokle se na povratku iz Crne Gore nismo posljednji put susreli u Dubrovniku i tu se oprostili i rastali

konačno«. I Gaja, kao i Vuka, put je vodio na istu stranu: Njegošu na Cetinje, gde su obojica stigla u iste dane. Na putu, sretali su se u Gospiću, Perušiću, Orebiću i na Korčuli.

Kako se vidi iz policijskih izvještaja o Vukovom i Gajevom putu po Dalmaciji 1841, njih dvojica su u međusobnim razgovorima, u kojima je učestvovao i Antun Mažuranić, govorili najviše o zajedničkom »ilirskom«, odnosno srpskom ili hrvatskom jeziku i tražili od meštana obaveštenje o njegovim dijalektima i etimološkim korenima. Po docnijim svedočenjima Antuna Mažuranića, koje prenosi V. Jagić, između Vuka na jednoj strani, i Gaja i Mažuranića na drugoj, dolazilo je do izvesnih neslaganja. U skladu sa svojom koncepcijom jedinstva Vuk je, ispitujući meštane, hteo da dobije potvrdu da je jezik kojim oni govore srpski. Po Jagićevom beleženju Mažuranićevog kazivanja, na pitanje kome narodu pripada i kojim jezikom govori, meštalin iz Orebića odgovorio je da je »Dalmatinac i govori naški«. »Kasnije«, stoji u Jagićevom zapisu, »dosjeti se napokon te kaza slovinski — onda će Vuk k njemu dohramati i pita ga znali još jezik srpski — on kaže da nezna — onda Vuk: razumiješ li kako ja govorim. Razumijem — e to je srbski — razumiješ li dakle? razumijem — Jeste li čuli gospodo? A Mažuranić: a jeste li vi prijatelji čuli što o hrvatskom jeziku? — Ta kao nebi! Ta to je ono što mi ne pada odmah na um. I mi smo Hrvati i govorimo hrvatski«.

Putovanje se ipak završilo prijateljskim rastankom u Dubrovniku. Prošavši kroz Zagreb gotovo nečujno, Vuk je s Nadeždinom otputovao za Srbiju. Gaja su, na povratku iz Dalmacije, trijumfalno dočekali u Zagrebu. Naredne godine Nadeždin će, između ostalih slovenskih veličina: Jerneja Kopitara, Vavčeve, Hanke, Aleksandra Maćejevskog i Jana Kolara, predložiti za redovne članove Odeskog učenog društva za istoriju i starinu i svoje saputnike po Hrvatskoj, Dalmaciji i Crnoj Gori:

Г. Вука Стефановича Караджича, Сербскаго литератора, имѣющаго пребываніе въ Вѣнѣ, посвятишаго всю жизнь изученію исторіи и древностей своего народа и отечества, важнаго для насъ, кромѣ прочитъ уваженій, уже и по тому одному, что нашъ край въ первый разъ приобрѣтенъ цивилизаціи подъ именемъ Новой-Сербіи; литератора, коего имя и труды давно ужъ пользуютсяъ европейскою извѣстностію;

Г. Людевита Гаю, въ Загребѣ (или въ Аграмѣ по-нѣмецки), основателя и издателя знаменитой „Иллирской Даницы“, истинной деницы всего южно-славянскаго міра, столькоже краснорѣчиваго публициста, сколько и отличнаго ученаго, обнимающаго своими взглядами и работами все Дунайское Понизовье, слѣдовательно заходящаго весьма часто въ кругъ предлежацій собственно нашимъ изслѣдованіямъ;

Kao što se vidi iz Nadeždinovog obrazloženja predloga, Gaj, kome je 1842. trideset i tri godine, uživa kao i Vuk veliki ugled u slavističkoj naučnoj javnosti.

Iako su između Vuka i Gaja postojale očigledne razlike u gledištima, one nisu izbijale u javnost za sve vreme trajanja ilirskog pokreta. Uprkos razlikama u koncepcijama između Vuka i Gaja, Vukovo delo davalo je podsticaj duhovnom preporodu Hrvata, njihovom nacionalnom buđenju, kao i tekućoj demokratizaciji hrvatske društvene i kulturne svesti. Ne jednom iliri su ukazivali na ustaničku Srbiju kao na primer. »Pogledajmo mlađahnu Srbiju«, piše »Danica« povodom prvog predavanja iz istorije slovenskih književnosti u Beo-

gradu 1843, »onomadne je stopar teške okove razbila, u kojih od tri stoletja stenjaše, gdjeno mi od prastarih vremenah pod štitom konštitucije slobodno uživamo: pa ipak je nas već Srbija (u ovom barem obziru) podkrlila. Pogledajmo Srbiju i rumenilo mora nam obraz politički«.

Na drugoj strani, i Vuk nalazi podršku i podsticaje u ilirima. Oni mu nameću ideju o sintetičkom književnom jeziku Srba i Hrvata. I jedni i drugi, i vukovci i iliri, svako na svoj način, bore se za pobedu narodnog duha u književnosti i kulturi i u tome podržavaju jedni druge. U četrdesetčetvrtom broju »Danice« iz 1843. Gaj oduševljeno pozdravlja narodni jezik mladog srpskog pesnika Vase Živkovića. »Tko rečenu pjesmu prisposodi s kojom god pjesmom sarpskom . . . prije deset godina pisanom, uzigrat mora od veselja, jer pjesma ova . . . posve je u onom jeziku pisana, kojim se mi služimo i trudimo i koj jedini može književnosti našoj za temelj služiti«.

Ono što posebno valja istaći kada govorimo o saradnji Lj. Gaja i V. Karađića, jeste činjenica da je upravo njihovom borbom za narodni duh u književnosti i kulturi odpočelo i intenzivnije duhovno i kulturno približavanje Srba i Hrvata. »Gdjě se sad kod nas«, pita Gaj u »proglasu« 1843, »tako, kao prije sedam godina čuje, da brat jednoplemenik Horvat kaže Serbljinu kao za porugu »Vlah«; ili pako u suprot Serbljin Horvatu »Šokac«? Ilirski pokret deluje i protiv verske netrpeljivosti između pravoslavaca i katolika, što se takođe vidi iz Gajevih proglašenja.

Protiv zajedničkog puta Srba i Hrvata u budućnost bili su nazadnjaci i na jednoj i na drugoj strani. Kod Hrvata su se čule povike kako Ljudevit Gaj i njegovi saradnici hoće da »povlaše« Hrvate. Grof Naum Malin bunio se što Vraz namerava da posveti svoju zbirku narodnih pesama Vuku Karađiću. »Gos. dr. Vuk«, piše on Vrazu 1839, »samo za svoju granu ilirah živi, a druge sve prezire . . . On je Srb i njegova najveća želja jest sve ilire posrbiti«.

Na drugoj strani, konzervativni serbski graždani optuživali su Vuka kako hoće da »pošokči« Srbe. Na početku, tridesetih godina, srpski pisci iz Ugarske sa simpatijama su gledali na ilire. Neki od njih (Jovan Hadžić, Dimitrije Tirol, Jovan Stejić) bili su i saradnici Gajeve »Danice«. Međutim, četrdesetih godina, sem uskog kruga oko urednika »ilirske« »Bačke vile«, novosadskog profesora Petra Jovanovića, slavenoserbi listom ustaju protiv ilirskog pokreta. Dok srpska demokratska omladina iz đaćkih književnih družina u Požunu, Pešti i Segedinu u pismima Gaju traži »Danicu«, da bi iz nje učila narodni jezik, Sava Tekelija, Teodor Pavlović, P. A. Popović, Đorđe Mušicki, Jovan Subotić i Jevstatije Mihajlović vode žučne i netrpeljive polemike sa Hrvatima i onim Srbima koji brane ideju južnoslavenskog jedinstva na ilirskoj osnovi. Iliri im, tvrde peštanski i novosadski pisci, otimaju jezik, ime, pravopis, serpsku narodnost. Opšta ilirofobija masovno zahvata Srbe u južnoj Ugarskoj i utiče do izvesne mere i na Jovana Steriju Popovića.

Godine 1843. izašla je u Novom Sadu knjiga Jevstatija Mihajlovića »Ilirij i Srbi ili pregled narodnosti starosedeoca Ilirika i imena pismena i načina pisanja današnjih Srbalja«. Karakteristično je za ovu knjigu da se njen pisac istovremeno oštro suprotstavlja i ilirskoj ideji i Vukovoj pravopisnoj i jezičkoj orijentaciji prema južnoslavenskom zapadu. Mihajlović doduše ubedljivo pobija ilirske zablude o poreklu Južnih Slovena od starih Ilira, ali istovremeno

osporava Hrvatima štokavcima, isto kao čakavcima i kajkavcima, pravo na narodnost. Po Mihajloviću, postoji samo jedan narod od Pešte do Jadranskog mora — Srbi. Svi njegovi pisci moraju pisati govornim jezikom Srba u Ugarskoj i starom ćirilicom sa Ѣ i Ѥ.

Cela serbska Ungarija stala je pod Mihajlovićev barjak. Njegova knjiga je imala preko hiljadu pretplatnika, znatno više no ijedna Vukova ili koja druga knjiga iz tog vremena. Jedan za drugim advokati, popovi, kaluđeri, notaroši, oberlajtnanti, feldvebli, tergovci, majstori, profesori, đakoni, arhimandriti, protorejci, igumani, pisci, »moleri«, senatori, suci, učitelji iz Arada, Baje, Novog Bečeja, Zemuna, Pančeva, Novog Sada, Velikog Bečkereka, Vršca, Sremskih Karlovaca, Velike Kikinde, Rume, Pešte, Segedina, Subotice i drugih mesta u južnoj Ugarskoj upisivali su se u pretplatnike kao u kakav birački spisak protiv Vuka i ilira.

Dok su peštanski i novosadski konzervativci dizali hajku na ilire i anatemisali njihove pristalice kod Srba, Vuk je ćutao. Izgleda da su ga u ovo vreme više interesovala zbivanja u Beogradu, u kome je početkom četrdesetih godina bilo više razumevanja za ilire. U vreme kada je Vuk putovao s Gajem po Dalmaciji, Beograd je posetio sekretar ilirske čitaonice Vjekoslav Babukić. Kako javlja beogradski književni list »Podunavka«, cilj Babukićevog putovanja bio je »da se po duhu narodnjem jedan opšti jezik za jugo-Slovene izобрази, jednim slovom da se književni savez između Srba i Hrvata utvrdi i ukrepi«. Po svemu sudeći, glavni protivnik ilirsko-srpskog saveza bio je Jovan Sterija Popović, tada načelnik za prosvetu u ministarstvu unutrašnjih poslova. Sa njegovim znanjem, a možda i na njegovu inicijativu, beogradska cenzura 1844. zabranjuje »Novinama serbskim« da i dalje upotrebljavaju »nove, rogoibatne i tako nazvane ilirske reči«. Iste godine, obustavljeno je i dalje objavljivanje članka bosanskog ilira Ivana Frana Jukića »Knjižestvo ilirsko«, koji je izlazio u »Podunavki«. Braneći »ilirski« jezik, Jukić je u štampanom delu članka pisao: »Kad smo nad jamom propasti bili, evo iznenada sinu »Danica« sa zapada«.

Netrpeljivost beogradskih konzervativaca prema narodnom jeziku i književno-jezičkom jedinstvu Srba i Hrvata dovešće do Vukovog otvorenog istupanja protiv njih na sednici Društva srpske slovesnosti 1845. godine. Sukob je izbio oko Sterijinog »Nazivoslovnog rečnika«, zbirke mehanički načinjenih reči, koja bi po Steriji činila buduću osnovu srpske naučne terminologije. Kritikujući na sednici društva jezik beogradskih pisaca i zahtevajući od gospode profesora i pravnika da nauče najprije narodni jezik, pa da onda grade naučnu terminologiju, Vuk im je istakao kao uzor narodni jezik u delima Stanka Vraza i Dimitrija Demetra. »Ako li Društvo srpske slovesnosti«, govorio je on, »ostane pred tijem mislima da njegovi članovi ne treba da uče narodnoga jezika i da znaju sve, nego samo druge da uče, onda... će doći vrijeme kad će Srbi iz Srema, iz Bačke i iz Srbije ići u Zagreb da uče srpski«.

Razgovori oko naučne terminologije bili su u stvari prilika da se zagazi u samu stvar: u pitanje zajedničkog srpskohrvatskog jezika, »srpskog jezika zagrebačkih ilira«, kako ga Vuk tada zove. Oslanjanje sastavljača »Nazivoslovnog rečnika« na ruskoslovenski jezik vodilo je ne samo odvajanju od narodnog govora nego i udaljavanju od Hrvata, ilira. Vuk je, međutim, težio međusobnom približavanju. Iz tih razloga, umesto mešanja različitih narečja, tražio je

već tada da svi Srbi, kao i Hrvati, prihvate južno, odnosno jugozapadno narečje. »Ono je narječije i u dubrovačkih spisatelja«, kaže Vuk, »i tako se samo kroz njega možemo ujediniti s našom braćom rimskoga zakona, koja s radošću nama ruke pružaju: mi svi valja da se trudimo dotle da dotjeramo da nam jezik u knjigama bude tako jednak da se svaka knjiga može odma od slavjanskijih latinskimi prepečatati, pak ćemo onda i samo onda biti jedan narod i imati jednu književnost«. Po Vukovom mišljenju, Beograđani bi u ime književnog jedinstva morali da napuste ekavštinu i slavenoserbštinu, a iliri da saobraze svoju latinicu ćirilici i da prestanu s mešanjem različitih narečja.

Kao doprinos stvaranju zajedničkog jezika Srba i Hrvata, Vukovo istupanje u Beogradu i zalaganje za »srpski jezik zagrebačkih ilira« nesumnjivo je išlo na ruku Gajevom pokretu. Vuk je u Društvu srpske slovesnosti nedvosmisleno uzeo u odbranu ilire od srpskih konzervativaca, ali ni tada nije prešao preko razlika koje su postojale između njega i Gaja; samo ih je prečutao. Vuk se nikada nije složio ni sa Gajevom reformom hrvatskog pravopisa. Njegovu poluetimološku latinicu smatrao je boljom od starog hrvatskog pravopisa, u kome se osećao uticaj mađarskog pisma, ali je bio protiv dijakritičkih znakova i držao da se hrvatska latinica, daljim preinačavanjem, može još više približiti fonetskom ćirilskom pismu. U zajednici s Jernejem Kopitarem i sam je radio na novoj verziji latinice, u kojoj bi umesto Gajevih slova č, ć, ž, š, dž, ě uveo nova načinjena po ugledu na ćirilica. »Kad bi se ovo popravilo«, napisao je on 1845. u »Pismima o srpskom jeziku i pravopisu«, »to Gajevu slavu ne bi umalilo, nego bi se još umnožilo«.

Spor oko pravopisa izbiče i u javnost. Kao odgovor na Vukov predlog u »Pismima o srpskom jeziku i pravopisu« da Hrvati saobraze latinicu ćirilici, ilirski gramatičar Vjekoslav Babukić ustaće naredne godine u »Narodnom koledaru« u odbranu gajevice. U odgovoru Babukiću decembra 1846, koji je bio namenjen javnosti, Vuk ponovo zahteva ujednačenje latinice i ćirilice doslednim provođenjem fonetskog principa i izbacivanjem slova sa dijakritičkim znacima. Isto tako on traži i ispuštanje slova h u drugom padežu množine. »Najznatniji ljudi vaši, s kojim sam se razgovarao o ovome poslu, «piše Vuk Babukiću, »pristaju na moje misli; ali pored svega toga Bog jedan zna kako će se ovo uopćeno primiti i kakav će plod donijeti«.

Obavešten iz Zagreba da Gaj više ne predstavlja neprikosnoven autoritet kod ilira kao nekada (»On nije sada kod mnogi u onom kreditu u kome je bio«, piše Jovan Gavrilović Vuku o Gaju iz Zagreba 1847, »prebacuju mu da gleda za svoj džep i da ima veliku porciju sujete, ali opet mu daju svi čest, uzviševaju zasluge njegove narodu učinjene...«), Vuk je sve uporniji u borbi protiv gajevice. On nastoji da i mimo Gaja, koji prihvata ideju o dvema azbukama, ćirilici i latinici ali nikako neće da usvoji Vukov predlog o usklađivanju latinice s ćirilicom, dođe do sporazuma o dvema uporednim azbukama kod Srba i Hrvata. Da Vuk, zaobilazeći Gaja kao vođu ilirskog pokreta, vodi akciju za uvođenje dveju azbuka i ujednačavanje latinice i ćirilice, vidimo i iz pisma bečkog ilira Stjepana Pejakovića Babukiću početkom 1848. »Vuk«, piše Pejaković »namjerava latinskim slovima pisati, čim se onaj statut o našem jeziku potvrdi, tako što mu se umiliše Hrvati... što i pravo imade«. U ranijem pismu Anti Kuzmaniću, juna 1847, Vuk se nada da će krajem godine »pokazati ogled

ili probu od novog pravopisa i načina pisanja za Južne Slovene zakona rimskoga«.

Težeći ujednačavanju azbuka, Vuk je, kako se vidi, hteo da istisne gajevicu i nametne ilirima bez Gajeva pristanka izmenjenu latinicu, u kojoj bi slova dj, nj, lj, č, ć, š, ž, dž bila zamenjena drugima. Kakav je bio »onaj statut o našem jeziku« koji pominje Pejaković, a koji je svakako donet bez Gajevog učešća i saglasnosti — ne znamo.

Neslaganja oko azbuke, a naročito Vukovi pregovori sa bečkim ilirima o statutu o jeziku bez Gajevog učešća svakako da su probudili Gajevu surevnjivost prema Vuku; ona je, pritajena, i ranije postojala. Druge ilire, naročito pesnike, kao kakav magnet privlačila je Vukova ličnost. Budući manje pisac a znatno više ideolog hrvatskog nacionalnog preporoda, Gaj je, kako smo videli, od prvog susreta s Vukom u Beču 1833. pokazivao izvesnu odbojnost prema njemu, odnosno prema njegovim shvatanjima jezičkog i etničkog jedinstva štokavaca. Zato Gaju, kao vođi ilirskog pokreta, nikako nije godila Vukova sve veća popularnost među hrvatskim rodoljubima. Između Vuka i Gaja, očigledno, tokom četrdesetih godina sve više dolazi do suparništva.

I jedan i drugi, svesni svoje istorijske misije, drže do prvenstva. Gaj, po prirodi više pesnik no političar, na svoju nesreću bavi se politikom: vodi pregovore sa ruskim i srbijanskim vlastodršcima i kuje tajne planove o oslobođenju Bosne. U suštini, kao i sve poetske prirode, politički naivan, odveć otvoren, on postepeno gubi tle pod nogama. Vuk, pak, po prirodi političar, na svoju sreću, javno deluje jedino kao naučnik i književnik. Oprezan, konspirativan, pronicljiv, on uporno, stopu po stopu, osvaja sve više prostora u književnosti i kulturi što mu stvara veliku ličnu popularnost.

Početakom 1848. austrijski car odlikovaće Vuka brilijantnim prstenom. Hrvatski i srpski rodoljubi u Beču shvatiće ovo visoko odlikovanje kao priznanje njihovom zajedničkom jeziku. »Na glas o odlikovanju«, piše ilir Stjepan Pejaković, »svi Sloveni u Beču hrlili su u Vukov stan u Ungargase na čestitanje«. Iste večeri u gostionici »Zlatno jagnje« priređena je svečana večera bečkih Slovena u Vukovu slavu, na kojoj je Vuk, u prisustvu mnogih ilira (grofa Alberta Nugenta, Juraja Štrosmajera, Andrije Gerlovića, Juraja Bana, Stjepana Pejakovića, Vinka Pacela, Antuna Grubišića Makaranina, Andrije Brlića, Bogdana Kuripešića i drugih) slavljen kao prva ličnost na slovenskom jugu. Pored zdravica Juraja Štrosmajera i Pavla Šafarika večeri je dala ton i pesma ilira B. Kuripešića u slavu Vuka Karadžića, zvezde »koja tjera tminu pre nemilu što no zastre dijel velik braće, tminu tjera, svjetlost blagu rađa«.

Sedam godina ranije, posle rastanka s Vukom u Dubrovniku 1841, Gaja su na sličan način dočekali u Zagrebu. Tada je on bio idol mladih Hrvata i celog ilirskog pokreta. Razumljivo je zašto se Gaju nije mogla dopasti bečka ilirska sveslovenska svečanost u Vukovu slavu: ona je Gaja, kao vođu ilirskog pokreta bacala u senku. Vuk, u kome je on dotle video duhovnog vođu samo srpske grane Južnih Slovena, postao je najednom i ilirski, odnosno hrvatski miljenik. Gajevo ogorčenje će biti tim veće, što je Vuk te godine i javno, umesto Gajevog naziva iliri, počeo da upotrebljava termin Jugosloven, koji je Gaj energično odbacivao. Na spisku priložnika za slovenski bal u Beču 1848. Vuk je stavio uz svoj potpis ispod ilirskog grba »Jugoslavjan«, a na kongresu u

Pragu maja iste godine, gdje je Vuk također smatran kao prva slovenska veličina, uz njegovu podršku iznet je pred kongres predlog da se »ilirski« zameni sa »jugoslovenski«.

Osećajući da ga Vuk ne samo potiskuje sa prvog mesta nego dovodi u pitanje i samu koncepciju ilirskog pokreta, Gaj je već ranije 1847, odbio da objavi članak o jeziku i pravopisu, koji mu je Vuk poslao za »Danicu«. Iz Pejakovićevog pisma Gaju marta 1847. doznajemo da je Vuk protestovao kod ilira u Beču zbog ovakvog Gajevog ponašanja, skrećući im pažnju da se tim putem ne može ostvariti srpsko-ilirska sloga i jedinstvo. »Neka se, veli«, prenosi Pejaković Gaju Vukovo mišljenje, »opovrgne ono što ne bi kod mene dobro bilo, a ne tako članak ne uzeti ako se ne slaže s mnjenjem učredništva.«

Ukoren na ovaj način od bečkih ilira, Gaj će, pod pritiskom opšteg mnjenja 1848. u vlastitoj redakciji objaviti napis o Vuku Karadžiću, u kome, staloženo, bez žuči i surevnjivosti, posredno određuje i svoj odnos prema Vuku. »Narod naš ilirski«, piše »Danica«, »ako i ne stupa sasvime istim putem na polju književnom a to barem ide napried dvima posve jednakim stazama, te je sva prilika da će se staze ove (hervatska i serpska) prie ili kasnije sasvim stopiti. G. Vuk je glavni reprezentant sārbske ove staze i u opće narodne književnosti. On je svojim izvršnim slovarom i s sbirkom narodnih pjesamah u tuđinacah štovanje našega narodnog duha probudio, a u najnovije vrieme prevodom Novoga zavjeta narodu svome neprocenjen izvor mudrosti i krijeposti odcjepio: on je sa Dositejem pervu pravu narodnu književnost kod Serbljah zametnuo i od trideset godinah neumorno hranio i resio, on nam je serbsku bratju približio i time nam toli potrebito jedinstvo u literaturi znamenito unapredio«. Vuku je u ovom napisu odato puno priznanje za njegove zasluge u književnosti i radu na približavanju Srba i Hrvata. Ali, isto tako, tom prilikom istaknuto je da je on samo »reprezentant sarbske ove staze« a ne i hrvatske. Ne one strane na čijem se čelu nalazi Ljudevit Gaj.

Sujetan i vlastoljubiv, zbog čega će dolaziti u česte sukobe i sa mnogim istaknutim ilirima, Gaj se neće držati samo ovakvog, u suštini objektivnog suda o Vuku Karadžiću. Početkom 1848. beogradska »Podunavka« objavila je članak slavenoserpskog konzervativca Vasilija Lazića »O Vukovu prevodu Novoga zavjeta«. Uvređen što je Miklošič u nepotpisanom članku na nemačkom jeziku u zagrebačkoj »Luni«, hvaleći narodni jezik Vukovog prevoda Novoga zavjeta, istovremeno kritikovao i srpske pisce iz Ugarske zbog nepoznavanja narodnog jezika, Lazić je u članku ljutito dokazivao da slavenoserbi znaju bolje od Vuka srpski jezik. Gaj je odmah, s očiglednom namerom da omalovaži Vuka, a istakne svoju ulogu u uvođenju narodnog jezika u hrvatsku književnost, preštampano članak u devetom broju »Danice« i uz njega, u fusnoti, dao podršku Lazićevom mišljenju. »U ovom smo, piše Gaj i mi sasvim jednoga mnjenja s gospodinom V. L. što se tiče ilirske bratje naše pravoslavni Sarbah. No kod rimokatolikah ima se stvar sasvim drugačije: ovde ljudi učeni i nazovi učeni od detinjstva svoga tako se tuđimi jezici zapletu u naukama da najposle svoj narodni jezik gotovo manje znadu nego ljudi naučeni i da si onaj jezik koji je svakom Serbinu prirodan, kasnije tek trudom na novo prisvoiti moraju«. Sudeći po jednom svedočanstvu, Gaj nije ostao samo na ovoj belešci: iz Pejakovićevog pisma Gaju vidimo kako se Vuk žali da ga je Gaj ogovarao i kod pravoslavni vladika na saboru u Požunu.

Kako se iz dosadašnjeg izlaganja vidi, između Vuka i Gaja od samog početka postoji velika razlika u shvatanju jedinstva. Ne želeći da se suprotstavljanjem ilirima solidariše sa slavenoserbskim konzervativcima i omete ilire u radu na stvaranju jezičkog jedinstva Srba i Hrvata, Vuk, za razliku od Gaja, koji je svoje poglede o jedinstvu otvoreno izlagao u »Danici«, nije javno, u štampi istupio sa svojim shvatanjima i osudio Gajevu koncepciju o ilirskoj narodnosti. Međutim, u ladicu je za sve vreme držao neobjavljen uvod u knjigu »Crna Gora i Boka Kotorska«, napisan 1836. U neobjavljenom uvodu, koji je verovatno bio posredni odgovor na Gajev proglas o ilirskom jedinstvu, Vuk drugačije gleda na ovo jedinstvo. Ne samo odustajanje od objavljivanja članka, nego i Vukove reči iz pisma Justinu Mihajloviću iste 1836. govore da je Vuk, uprkos drugačijim shvatanjima, bio u prvo vreme dobronameran prema Gaju (»Gaj ima dobru volju i želju, ali hoće li što učiniti moći to će vrijeme pokazati«). Suparništvo između Gaja i Vuka, sudeći po ovome, docnijeg je datuma.

Vuk se ni u »Pismima« iz 1845. nije otvoreno suprotstavio ilirskoj koncepciji narodnog jedinstva. Odnosno ni ovoga puta nije objavio svoj uvod u knjigu »Crna Gora i Boka Kotorska«. Čekao je da vidi šta će »vrijeme pokazati«.

Ne govoreći šta misli o ilirskim shvatanjima u celini, Vuk je u »Pismima« branio ideju o srpskohrvatskom jezičkom jedinstvu i time rasrdio srpske pisce iz Ugarske, protivnike duhovnog približavanja katoličkim ilirima. Već naredne godine Jovan Hadžić odgovoriće Vuku u »Utuku III«. Kao pravoslavca Hadžića je vređala širina Vuka Karadžića prema katolicima, naročito Vukovo tvrđenje da ilirski pisci, budući da ne mešaju ruskoslovenski jezik i narodni govor, bolje znaju naš književni jezik od Srba iz Ugarske. Odbacujući »ilirske« reči, Hadžić je ustoličavao rusizme, ćirilicu i pravoslavlje, a napadao Vuka što rastavlja sveta slovenska slova ѣ, ю, я и е у је, ју, ја и је samo zato da bi Srbe približio katoličkoj crkvi. »Trebalo«, piše Hadžić, »da braća naša Ilirci priznaju da su Srbi istočne crkve mnogo pre uranili, više o očuvanju jezika svoga i narodnosti svoje i mislili i radili nego oni; i da se uvere jedanput da crkva istočna prosvetešteniju i nauči ništa ne smeta i da se i sa Kirilovi slovi može i lepo i razumno i učeno pisati«.

Vuk se nije složio s Hadžićevim mišljenjem da su pravoslavci u književnosti uranili pre katolika. U svom odgovoru na Hadžićev utuk on će ukazati na staru katoličku književnost i istaći da su Dalmatinci i Dubrovčani pisali narodnim jezikom još u XVI veku, a tek dva stoleća posle njih došli su Orfelin, Janković i Dositej.

Vuk je tražio da srpski i hrvatski pisci kritički prihvate i srpskoslovensko i katoličko književnojezičko nasleđe, to jest i jedni i drugi da čitaju knjige starih pisaca, naročito katoličkih, bližih narodnom govoru, kako bi iz njih crpili građu i bogatili sopstveni književni jezik. Hadžić se u »Utuku III« rugao rečima iz Mažuranićevog i Užarevićevog ilirskog rečnika, koje nisu odgovarale duhu srpskog jezika. Vuk je, pak, bio srećan kad bi kod »ilira« našao kakvu lepu reč koju Srbi nemaju. »Pokora je prekrasna reč (kao i od nje pokornik, pokornica)«, piše on, »a trebala bi nam«. Idući natrag, Hadžić je tražio ono što nas razdvaja, Vuk na putu u budućnost ono što nas spaja.

Četrdesetosma će razvejati mnoge ilirske iluzije. Umesto imena Ilir, rodoljubi će vratiti narodno ime Hrvat. Uveren da je posle bankrotstva ilirske ideje

moгуćno narodno jedinstvo Srba i Hrvata štokavaca pod imenom Srbi, kome on daje drugaćiji, širi smisao od onog koji ono ima, Vuk će 1849. u »Kovčeviću za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona« objaviti svoj dotle neodštampani uvod iz knjige »Crna Gora i Boka Kotorska« pod naslovom »Srbi svi i svuda«. »Tako dakle«, piše on u njemu, »između Srba koji žive u Kragujevcu, prijestonici sadašnje srpske kneževine i onijeh iz Dubrovnika nema druge razlike nego na primjer između Drezdenaca i Bečlija, i to samo po zakonu, a po jeziku razlika je još manja. Pa i sami Morlaci u Dalmaciji . . . nijesu ništa drugo do Srbi, isto kao i stanovnici Crne Gore, Hercegovine i Srbije«. Vuk razvija tezu da su svi štokavci Srbi. »Svi pametni ljudi«, nastavlja on, »i od grčkijeh i od rimskijeh Srba priznaju da su jedan narod i trude se da bi mrzost zbog zakona sasvijem iskorenili ili barem umalili što se više može, samo je onima rimskog zakona još teško Srbima nazvati se, jer ako neće da su Srbi oni nemaju nikakva narodna imena«. Po Vuku samo su čakavci potomci starih Hrvata, o kojima govori Porfirogenit, a kajkavski dijalekt, kojim se govori u zagrebačkom i varaždinskom kraju, mešavina je slovenačkog i srpskog jezika. Držeći se kruto filoloških shvatanja svojih učitelja i saradnika Jerneja Kopitara i Frana Miklošiča, Vuk osporava nacionalnu posebnost Hrvata štokavaca i zalaže se za njihovo jedinstvo sa Srbima pod zajedničkim imenom Srbi. Ali pri tome, za razliku od drugih poštuje i priznaje njihovu kulturnu i književnu prošlost kao našu zajedničku baštinu.

Rešavajući problem nacija jednostrano, samo na temelju jezičkih izučavanja, Vuk je već u svoje doba bio demantovan: Hrvati upravo tih godina, ubrzo posle poraza revolucije 1848, odbacuju veštačko ime Iliri i vraćaju se narodnom Hrvati. Istorija je uopšte uzela druge smerove, različite od onih kojima su, svako na svoj način, težili Vuk i Gaj. Do srpskohrvatskog srastanja u jednu naciju neće doći. Srbi i Hrvati su danas dva naroda.

Napori V. Karadžića i Lj. Gaja u radu na stvaranju jedinstvene narodnosti bili su istorijski nerealni. Ali je zato Vukova saradnja sa ilirima otvorila put ka jezičkom i književnom jedinstvu Srba i Hrvata i dovela do Književnog dogovora u Beču 1850. Potpisnici Dogovora Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Dimitrije Demeter, Vuk Karadžić, Fran Miklošič, Vinko Pacel, Stjepan Pejaković i Đura Daničić uzeli su južno narečje kao osnovu budućeg književnog jezika. Dogovor osmorice pisaca i naučnika je napisan latinicom u Vukovom stanu u Beču, a sva osmorica, među njima i Vuk, potpisali su ga latinicom. Ali ne gajevicom niti Vukovom latinicom koja je predviđjela zamenu slova ž, dž, š, č, ć, dj, nj, lj, već ovom kojom danas pišemo. (Razlika je jedino u pisanju slova đ: gj umesto đ.). »Ako da Bog«, stoji na kraju ovog dragocenog dokumenta, »te se ove misli naše u narodu prime, mi smo uvjereni da će se velike smetnje književnosti našoj s puta ukloniti i da ćemo se pravome jedinstvu mnogo približiti. Za to molimo sve književnike koji upravo žele sreću i napredak narodu svojem, da bi na ove misli naše pristali i po njima djela svoja pisali«.

Među potpisnicima nije bilo Ljudevita Gaja: posle četrdeset osme on više ne predstavlja moralni i politički autoritet među hrvatskim piscima i naučnicima. Stojeći po strani, Gaj se skeptički odnosi prema Dogovoru. »Vrijeme će na skoro pokazati«, piše on 3. aprila 1850. u svojim »Narodnim novinama«, jeda

li je ovaj predlog praktičan i vodi li u današnjem našem položaju k ožučenoj slozi i jednakosti, ili pako naprotiv još većma cepanju i većemu književnome razdoru«.

Kada je pisao ove sumnjičave redove, Gaj se više nije nalazio na čelu hrvatskog narodnog pokreta. Zato oni i nisu izraz opšte težnje hrvatskih i srpskih rodoljuba četrdesetosmaša ka jezičkom jedinstvu dvaju srodnih naroda, povezanih borbom za svekoliki nacionalni, društveni i kulturni progres, već samo privatno mišljenje nekadašnjeg vođe, koji, u kritičnom trenutku u istoriji svoga naroda, u revoulciji 1848, nije bio na visini svog istorijskog zadatka.

Ljudske sudbine na istorijskoj sceni znaju da budu tragične i tužne: ispod dokumenta koji najbolje ovaploćuje realni smisao ilirskog pokreta, jezičko jedinstvo Srba i Hrvata, ne stoji ime čoveka koji je, uprkos suparništva i neslaganja s Vukom Karadžićem, zajedno s njim objektivno najviše doprineo da do tog jedinstva, onakvog kakvo je ono danas realno moguće, ipak dođe.

Izvori i literatura

- Danica ilirska*. Redaktor i vadatelj Dr. Ljudevit Gaj. Zagreb 1835—1848.
- Podunavka*. Urednik Miloš Popović. Beograd, 1843—1848. (ćir.)
- Vuk Karadžić, Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona. Beč 1849. (ćir.)
- Vatroslav Jagić, Zasluge Vuka Stefanovića Karadžića za naš narodni jezik. Zagreb 1864.
- »Vukova prepiska«. Knj. I—VII. Redaktor Ljub. Stojanović. Beograd, 1907—1913. (ćir.)
- Ilija Mamuzić, Ilirizam i Srbi. *Rad JAZU* 247. Zagreb 1933.
- Ljub. Stojanović, Život i rad Vuka Stef. Karadžića. Beograd—Zemun 1924.
- Antun Barac, Hrvatska književnost. Kn. I, Književnost ilirizma. Zagreb, JAZU 1954.
- J. Horvat i J. Ravlić, Pisma Ljudevita Gaja. Građa za povijest književnosti Hrvatske 26. Zagreb, JAZU 1956.
- Josip Horvat, Ljudevit Gaj. Beograd 1960. (ćir.)
- Miodrag Popović, Vuk Karadžić. Beograd 1964 (1. izd.) i 1972 (2. izd.), (ćir.)
- Jaroslav Šidak, Hrvatski narodni preporod — ideje i problemi. *Kolo*, 1966, II, 137—157.
- Viktor Novak, Vuk i Hrvati. Beograd, SANU 1967 (ćir.)
- I. I. Leščilovskaja: Ilirizm. K istori horvatskovo nacionaljnovo Vozroždenija. Moskva 1968.
- Zlatko Vince, Polemike pedesetih i šezdesetih godina 19. stoleća oko pripadnosti štokavaca. *Forum*, 1971, br. 7—8, 275—292.
- Golub Dobrašinović, Vukovo učlanjenje u Odesko društvo za istoriju i starine, Kovčežić, 1972, knj. X, 139—145.

Z u s a m m e n f a s s u n g

LJUDEVIT GAJ UND VUK ST. KARADŽIĆ

Die verhältnismässig reiche Korrespondenz, in den Archiven bewahrte Dokumente und periodische Publikationen aus der Zeit Lj. Gajs und V. Karadžić' ermöglichten dem Verfasser die Unterschiede und die Krisen in deren Ansichten zu bemerken und zu verfolgen. Als Ausdruck der national-politischen und kulturellen Gärungen bei den Kroaten in den 30-er und 40-er Jahren des 19. Jahrhunderts, Gajs Ansichten in der Frage der jugoslawischen Einheit unterschieden sich wesentlich von jenen, die Vuk vertrat. Gaj, ähnlich zu Kollárs Auffassung des Panslawismus, war der Ansicht, dass alle Südslawen ein Volk (Illyrer) sein. Vuk hielt sich jedoch an Kopitars Theorie über drei, durch drei Mundarten bestimmte Volksgruppen der Südslawen: die Slowenen bedienen sich des kajkawischen, die Kroaten des čakawischen und die Serben des štokawischen Dialekts.

Obwohl Vuk, dem als Filologen die sprachliche und kulturelle Verwandtschaft der Serben und Kroaten bekannt war, im Grunde mit den Illyrern nicht übereinstimmte, hatte er eine Zuneigung für die Bewegung und unterstützte öfter öffentlich die Idee über die kulturelle und literarische Einheit der Serben und Kroaten. Im Interesse einer einheitlichen Literatursprache gibt er die herzegowiner (südliche) Mundart auf und nimmt die bosnischdubrovniker (südwestliche) Mundart an. Während der ganzen Zeit des Aufstieges der illyrischen Bewegung äusserte sich Vuk nicht öffentlich gegen die illyrische Konzeption über die Volkseinheit, um sich nicht im Kreise der Gegner der einheitlichen Sprache der Serben und Kroaten zu befinden. Deshalb veröffentlichte er seine eigene Idee über die Vereinigung unter dem Namen der Serben nicht bis 1849.

Kritisch betrachtend Gajs illyrische und Vuks gross-serbische Konzeption, vertritt der Autor die Ansicht, dass beide romantische Illusionisten waren: die Realität demantierte beide und bewies, dass die Serben und die Kroaten nicht ein Volk, sondern zwei verwandte Völker sind. Gajs und Vuks geschichtliche fortschrittliche Rolle lag nicht im Illusionismus, sondern im Werk der beiden, die mehr als alle anderen zur kulturellen und geistigen Annäherung der Kroaten und Serben beigetragen haben. Die Krone der Annäherung war die literarische Vereinbarung der führenden kroatischen und serbischen Dichter in Wien 1850 über die štokawische Mundart als gemeinsame literarische Sprache.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

3

ZAGREB

1973

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi III

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest**

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Lektori

**Jasna Penzar
Stjepan Damjanović**

Korektor

Ljerka Mlinar

Za sadržaj priloga odgovara autor

Adresa redakcije: Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, Đure Salaja 3.